

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פְּרֻשֶׁת הַשָּׁבוּעַ תּוֹלְדוֹת תּשפ"ו

וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב, מֵה זֶה בֵּא לְלַמֵּד?

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

"וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב הָרֵאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם..." (בראשית כו, א).

כך מודיענו הכתוב על רעב בימי יצחק בנוסף על ימי אברהם. רעב נוסף המופיע בימי יעקב אבינו, הופעתו הראשונה נזכרת בחלומותיו של פרעה, בפתרונו של יוסף, ובהמשך מתרחשת בפועל בארץ מצרים ובכל סביבותיה כולל ארץ ישראל, הוא מודגש מאוד בכתוב:

"וַתְּחַלְּינָה שְׁבַע שָׁנֵי הָרָעַב לְבֹא פֶאֶשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וַיְהִי רָעַב כָּל הָאֲרָצוֹת ... וַתָּרַעַב כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְעַק הָעָם אֶל פְּרֹעֶה לֵאמֹר ... וַתָּרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי הָאֲרָץ וַיִּפְתַּח יוֹסֵף אֶת כָּל אֲשֶׁר בְּהֵם וַיִּשְׁבֶּר לְמִצְרַיִם וַיַּחְזֹק הָרָעַב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: וְכָל הָאֲרָץ בָּאוּ מִצְרַיִם לְשֹׁבֵר אֶל יוֹסֵף כִּי חָזַק הָרָעַב כָּל הָאֲרָץ" (שם, מא, נד-נד).

רעב זה קשור לערבות שיהודה קיבל על בנימין: "אֲנֹכִי אֶעְרְבֶנּוּ מִיָּדִי תְּבַקְשׁוּנִי" (שם, מג ט) ולזעקתו של יהודה בפני יוסף: "כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי וְהִנֵּנִי אֵינִי אֲתִי פֶן אֲרָאָה כְּרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת אָבִי" (שם מד, לד). אם כך הוא תופס מקום חשוב בספר בראשית. ננסה להבין מה פשרו?

בפסיקתא זוטרתא (במקום) מובא ההסבר: "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ. לִפִּי שְׁמַת אַבְרָהָם אֲבִינוּ בֵּא רָעַב לְעוֹלָם", כמו שנאמר "הַצְדִּיק אֶבְדַּד וְאֵין אִישׁ שֵׁם עַל לֵב וְאֲנָשֵׁי חֶסֶד נֶאֱסָפִים בְּאֵין מִבֵּין כִּי מִפְּנֵי הָרָעַב נֶאֱסָף הַצְדִּיק" (ישעיהו נו, א).

המדרש דורש אל תקרי מפני אלא לפני. כלומר, עד כה זכותו של אברהם הגנה על הציבור ולא היה רעב, אבל עם הסתלקותו, כמובא בסוף פרשת חיי שרה, בא הרעב. מדרש זה קצת קשה, ומעלה את השאלה: מדוע זכותו של יצחק אבינו לא הגנה? נציע מדרש נוסף. "מפני מה נצרפו האבות ברעבון, כדי שיזכו בניהם לתורה, אברהם נצרף ברעבון, ויהי רעב בארץ וירד אברם וגו' " (בראשית יב, ט), יצחק נצרף ברעבון, "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב הָרֵאשׁוֹן וְגו' " (שם, בראשית, כו א), יעקב נצרף ברעבון, "וַיִּרְא יַעֲקֹב כִּי יֵשׁ שָׁבֵר בְּמִצְרַיִם וַיֹּאמֶר הִנֵּה שְׁמַעְתִּי וְגו' וְנָחִיָּה וְלֹא נָמוֹת וַיִּרְדּוּ אַחֵי יוֹסֵף" (בראשית, מב, ג), דוד נצרף ברעבון, "וַיְהִי רָעַב בִּימֵי דוֹד שְׁלֹשׁ שָׁנִים וְגו' " (שמואל ב', כא, א). (מדרש שמואל פרשה כח סימן ב).

מדרש זה מחדש שני חידושים גדולים. הראשון, לשני הרעב שהתרחשו בימי האבות היה תפקיד חיובי בהבטחת לימוד התורה בימי הבנים. [זו הזדמנות טובה להזכיר כי אבותינו, (אברהם, יעקב ודוד) גם לחמו באויביהם באמצעות צבאותיהם וגם זאת צריך ללמוד מהם, זו הדרך הנכונה ספרא וסייפא]. החידוש השני, גם דוד המלך, מייסד מדינת היהודים הראשונה, (מדינה ליהודים זה ערך רוחני חשוב) חשוב כאחד האבות וכלול ברשימה עם שלשת הראשונים. לפי מדרש זה בקשתו של דוד, המופיעה בגמרא הבאה, התקבלה! "אמר לפניו (דוד): רבונו של עולם, מפני מה אומרים, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, ואין אומרים אלהי דוד?" (סנהדרין דף קז ע"א). המדרש מכריז גם דוד ברשימה המכובדת ניתן למצא שני רמזים נוספים להתקבלותה של בקשתו בכך שדוד הוא האישיות היחידה, מלבד שלשת האבות הנזכרות (פעמיים) בתפילת שמונה עשרה, וכן בכך שתפילת שמונה עשרה נפתחת לפי מנהגים רבים בפסוק "ה' שְׁפָתַי תִּפְתָּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ" (תהלים נא, יז), המצוי במזמור התשובה של דוד המלך.

לכן, בשולי דברי חז"ל נציע כי הָרָעַב הוא אחד האמצעים שבהם בורא עולם יוצר קשר עם בראויו. הרעב מופיע כהעמדה בניסיון כמו אצל אברהם. כמסר על הסתלקות הצדיק והצורך בהתחזקות כמו בימי יצחק וגם כדי להעמידו בניסיון אם הוא ראוי להיות ממשיך דרכו של אביו. הרעב מופיע כאזהרה לתיקון הערבות ההדדית כמו בימי יעקב, או כדרך לצבירת זכויות כמופיע במדרש שמואל.

נסיק את המסקנה, צריך לפעול ולהתפלל כי כל מגורי החברה בישראל יתחזקו בנושא הערבות ההדדית, בזכות זה נזכה לגשמי ברכה רבים, להגברת לימוד התורה ולשאר ברכות טובות.

[\(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטוב\)](#)

לְעִי לֹוִי זְשַׁמַּת

הרב משה מרדכי ארנרדיך
א' בניסין תשפ"ה

לעיני הנופלים במערכה להגנת המולדת היידי

הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב	פרופ' ישראל ושלומית אהרונאי י"ד בכסלו תשפ"ג / ט' בחשוון תשפ"ו	הרב משה וסרצוג כ" בתשרי תשפ"א	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א
מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב	הרב נפתלי צבי יהודה בר אילן מנחם אב תשפ"ד	הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	מר יצחק וגבי נעמי טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	ר' שמואל וגבי רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב אשור וגבי סוזן וסרטייל ט' בכסלו / ט"ז אלול
ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר יצחק וגבי נעמי טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א / י"ד אדר ב' תשפ"ד	צפורה בת יונה דונייר ע"ה נלב"ע י"ב אדר א'	הרב אשר וגבי סוזן וסרטייל ט' בכסלו / ט"ז אלול
גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב	גבי מירה קושיצקי כ"ב בסיוון תשפ"ג	הרב יעקב (ג'רי) פרנקל ט' בטבת תשפ"ב	תמר ליכטנשטט כ"ז בחשוון תשס"ז	מר אלישע בן רבקה וגבי שושנה בת שרה	

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 2 Bruriya St., Jerusalem

Tel: info@eretzhemdah.org טל: 02-5371485 WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חַמְדַּת הַתְּפִילָּה

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

לע"נ מורנו הרב ארנרייך זצ"ל, ממנו למדנו להרגיש את הסברא ולהתרגש מהבנת התורה

השפעת קו התאריך על חובת התפילה

בשבוע שעבר במסגרת חמדת הימים פורסמה תשובת "במראה הבזק" הקשורה למעבר קו התאריך. וראה זה פלא: ביום רביעי התקשר אלי חמי וסיפר לי את ההתלבטות הבא:

הוא עומד לטוס מטוקיו לנו יורק בחמישי בערב (אחרי צאת הכוכבים, תחילת יום ששי למעשה). הוא יחצה את קו התאריך, וינחת בניו יורק בזמן שלפי השעון הוא שעה לפני ההמראה, של אותו היום (לצורך העניין: אם ההמראה היא בשעה 19:30 בערב של ליל חמישי, הוא ינחת בסביבות השעה 18:30 של אותו הערב). בחוויה עבר יום שלם, והוא גם רואה את השמש מאירה בחלק משעות הטיסה. שאלתו היא: הוא התפלל שחרית מנחה וערבית של יום חמישי. במטוס הוא חווה זריחה וכעבור שעות ספורות (מכיוון שהוא טס מזרחה, לכיוון השמש) גם שקיעה. אך לכאורה הזריחה והשקיעה הללו הן של יום חמישי. אך את שחרית ומנחה של יום חמישי הוא כבר התפלל. האם עליו להניח תפילין ולהתפלל שחרית במטוס כאשר הוא חווה זריחה, ובנוסף להתפלל מנחה שנית לפני חשיכה. עוד הוא שואל: הוא מתכוון להתפלל ערבית לפני העלייה למטוס. האם עליו להתפלל ערבית שוב בניו יורק?

לפני שנענה על גוף השאלה, נעיר הערה מתודולוגית על עיסוק בשאלות מעין אלה: כשאלות הלכתיות רבות, יש כאן מפגש של שני נושאים:
א. הגדרת קו התאריך ומשמעותו.
ב. הגדרת חובת התפילה.

פעמים רבות הפתרון לשאלה מונח בהגדרת קו התאריך בצורה נכונה. פעמים אחרות הפתרון הנכון נובע מהגדרת חובת התפילה. שאלה דומה יכולה לעלות ביחס לשבת: אדם טס מיד אחרי שבת מטוקיו לקליפורניה. בשלב מסוים הוא יחצה את קו התאריך, ולכאורה קדושת השבת תשוב. בדומה לכך, אדם יכול לפספס את השבת כולה על ידי טיסה ביום ששי מניו יורק לטוקיו. גם כאן יהיה עלינו לדון: האם הדין הוא דיון בקדושת השבת, או שהוא דיון בהגדרת קו התאריך?

הרב כשר, מחבר "תורה שלמה", פותר את הסוגיה בעזרת הסוגיה במסכת פסחים, האומרת שכאשר אדם יוצא ממקומו למקום אחר עליו להמשיך לנהוג לפי המקום ממנו הוא יצא, ולחומרה לפי המקום אליו הגיע. לכן אדם שיטוס מטוקיו לקליפורניה במוצאי שבת, וינחת בשעה שהיא שבת בקליפורניה, עד שיגיע למקום יישב לא יצטרך לשמור על קדושת השבת. יתרה מכך: לו יצויר שיטוס תיכף לפני שבת מקליפורניה, וינחת בטוקיו ביום ראשון – יהיה עליו להשלים 25 שעות קדושת שבת שיש עליו, כפי שהדין בקליפורניה.

אמנם לא מצאתי שהתייחס לדיני התפילות (אך יתכן והחיסרון אינו אלא בל), אך לכאורה לפי אותו הגיון יהיה אותו הדין גם ביחס לתפילות: אם אנו דנים אותו כמי שחייב כאנשי המקום ממנו יצא, הרי שאם התפלל שחרית ומנחה של יום חמישי, תפילות אלו לא יחולו עליו, מפני שמבחינת אנשי טוקיו הוא כבר התפלל את התפילות הללו.

הרב בן ציון אבא שאול חולק עליו, אך מחלק את ההתייחסות לשניים: לעניין קדושת השבת, השבת חלה לפי המקום בו אדם נמצא. אם כרגע יש קדושת שבת בקליפורניה, אדם חייב להתייחס אליה. ואם כרגע אין קדושת שבת בטוקיו, זה שהאדם שלפניו יצא מקליפורניה לא רלוונטי – בפועל כרגע באשר הוא שם אין שבת, כך שאין טעם להתייחס לקדושת השבת.

אם כך, אם אדם יטוס מניו יורק בששי בצהריים וינחת ביפן בזמן שביפן מוצאי שבת, הוא פספס את השבת. מצד שני, הוא כותב שאין לעשות כך, מכיוון שבכך הוא מבטל את מצוות "זכור את יום השבת לקדשו" של אותו השבוע.

ביחס לתפילות האור לציון הולך לכיוון אחר: הוא אומר שבכל יום מימות החול הקב"ה צריך לקבל ממנו שלוש תפילות. בכל תאריך ותאריך יש שלוש תפילות מיוחדות לתאריך הזה. והתאריך נמדד לפי המקום בו אדם נמצא (בדומה לעיקרון שאמר לגבי השבת). ממילא אם אדם התפלל מנחה של י"ג בחשוון, הרי שאין לו לחזור על מנחה של י"ג בחשוון, גם אם מאז ראה במטוס זריחה נוספת. למעשה הוא אומר שנכון יותר לחשוש ולהתפלל מנחה שנית, אך יתפלל בתורת נדבה. ממילא גם תפילת שחרית: יניח תפילין ויקרא קריאת שמע ללא ברכות, ויתפלל את תפילת העמידה בתורת נדבה, שהרי את התפילות של היום הזה הוא כבר התפלל.

מי שנחשב "מרא דאתרא" לעניינים אלה הוא הרב בצלאל שטרן, מחבר שו"ת 'בצל החכמה', שהיה הרב הפוסק המשמעותי הראשון באוסטרליה.

הוא נשאל כך: לאדם הנמצא במלבורן יש יארצייט בה' באלול. הוא מקפיד לצום ולהיות שליח ציבור בכל התפילות. בתום היום הוא עולה על טיסה לקליפורניה. הוא נוחת .... בה' באלול. לכאורה שוב הגיע היארצייט! הוא שואל אם עליו להיות שליח ציבור בתפילות היום, ולנהוג בו כדין היארצייט.

הרב שטרן מתחיל משאלה קודמת: האם חובת התפילות חלה עליו כלל, הרי את תפילות ה' באלול הוא כבר התפלל! כאמור, האור לציון באמת פוסק שאין להתפלל שנית את תפילות ה' באלול (ושמא לחומרה נכון להתפלל אותן בתורת נדבה). אך כאן הרב שטרן חולק על האור לציון. הוא אומר שתפילות ימי החול אינן מבוססות על יום מסוים, אלא על זמני היום. אחרי שאדם חווה זריחה, עליו להתפלל שחרית. בחצות היום ולפני השקיעה, מוטל עליו להידמות ליצחק אבינו, לשוח בשדה ולהתפלל תפילת מנחה. לכן ברור לו שהתפילות אינן קשורות לתאריך, אלא לשעת היום, ועל כן מוטל עליו להתפלל שנית. יש לציין שעל פניו, אם אדם יטוס בראש חודש, הרב שטרן יחייב אותו להתפלל שחרית שנית (מכיוון ששחרית אינה מחוברת בטבורה לראש חודש בדווקא), אך לא לומר הלל. שהרי את ההלל של ראש חודש כסלן תשפ"ו הוא כבר הלל.

אך הוא מבאר שדין היארצייט שונה בתכלית מדין התפילות. בוודאי שהיארצייט מחובר לתאריך הפטירה. איתא בספרים שביום היארצייט הנשמה עוברת דין מחודש, וכן מידת הדין מתוחה על האבלים. לכן בתאריך ה' באלול עליו לנהוג את מנהגי היארצייט, לפי מקומו ושעתו.

(נתוודעתי פעם למעשה משונה ביותר בהקשר זה. יהודי נפטר בשיבה טובה בארץ הקודש בכניסת ליל ג' סיוון. מיד הודיעו לבנו, שגר בארה"ב. הבן שמע בתאריך ב' בסיוון. רבו של אותו אדם אמר לו שבכל השנים יתייחס ליארצייט בב' סיוון, מפני שזה התאריך בו שמע על הפטירה. לכאורה פסיקה זו היא כשגגה שיצאה מלפני השליט. היארצייט אינו קשור לתאריך בו אדם שמע מהפטירה, אלא קשור לנשמת הנפטר. אם הנפטר נפטר בג' בסיוון, זהו היום המשפיע על היארצייט שלו).
בצל החכמה אומר שהדברים יהיו נכונים גם להיפך: אדם יטוס מקליפורניה לאוסטרליה, ובכך יפספס מספר תפילות (שהרי יחצה את קו התאריך באופן בו הוא מפספס יום). כאמור, לפי האור לציון לכאורה יש מקום לתפילת נדבה, שהרי את התפילות של תאריך פלוני הוא פספס. אך הרב שטרן חולק ואומר שהניסוח הזה אינו נכון: כאשר הוא חווה שקיעה, הוא מתחייב בתפילת שחרית. אם הוא טס בכיוון השמש, ולפתע נמצא ביום הבא, הוא לא היה בזמן של שקיעה או שקיעה נוספים, ולכן הוא אינו מתחייב בתפילות נוספות.

נראה ששורש המחלוקת היא כיצד לתפוס את חובת שלוש התפילות ביום: לפי האור לציון שלושת התפילות מחוברות לתאריכים מסוימים, אותם יש למלא בתפילות הללו. לפי הרב שטרן התפילה קשורה לאדם, המצווה להגיב לזריחה בתפילת שחרית ולשקיעה בתפילת ערבית

בספר "תאריך ישראל", המקיף את כל ענייני קו התאריך, אומר שמקובל לפסוק בעניין זה כדברי הרב שטרן, ולא כדברי האור לציון.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל:			
שמואל בן ברוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	חנה בת אוריה	החייל, איתמר חיים בן ציפי ציפורה
רות צפורה בת חנה	ישי בן מרים	מייכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	טל שאול בן יפה
מאירה בת אסתר	הילה צפנת בת שרה טובה	עודד בן חיה	חוה ראנלה בת פיילא
שלמה בן שולמית	ר' יצחק בן בריינדל גיטה	מינדה לאה בת ליפשה	רבקה בת שרה בלה
	חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה	משה בן אסתר חיה	נבו בן פריבה

ארץ אגדה

הרב מרדכי הוכמן

המתנות של המירוני

המשנה במסכת בבא בתרא (דף קנו) דנה באופן שיכול אדם להקנות דברים למישהו שלא נמצא בסמוך אליו. לדעת רבי אליעזר גם חולה המוטל במיטתו (ישכ"ב מרע') שרוצה לתת את רכושו לאחרים, ואפילו אומר במפורש שהוא מצווה זאת מחמת שהוא חושב שימות (מצווה מחמת מיתה'), צריך להקנות את רכושו בדרכי הקנין הרגילות כמו אדם בריא. ואילו לדעת חכמים יש תקנה מיוחדת, וחולה שחושב שימות יכול לחלק את רכושו באמירת פיו בלבד. בתוספתא (בבא בתרא לברמן י, יב) מובא מעשה במירוני שקשור למחלוקת עקרונית זו, והוא מובא גם בתלמוד הבבלי והירושלמי שם, וז"ל המעשה כפי שהוא מובא בתלמוד הבבלי שם: "גמ'. תניא, אמר להן רבי אליעזר לחכמים: מעשה במירוני אחד שהיה בירושלים, והיו לו מטלטלין הרבה וביקש ליתנם במתנה, אמרו לו: אין להם תקנה עד שיקנה על גב קרקע. הלך ולקח בית סלע אחד סמוך לירושלים, ואמר: צפוני לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חביות, ודרומו לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חביות, ומת, וקיימו חכמים את דבריו! אמרו לו: משם ראייה? מרוני בריא היה." דרכו של הרי"ף לקצר בהבאת סוגיות התלמוד והוא מביא בהלכותיו רק דברים שניתן ללמוד מהם הלכה למעשה, ופלא שהביא הרי"ף את הברייתא במעשה במירוני. במאמר הקודם "[רבי שמעון המירוני שהיה בירושלים](#)" נידונו הרמזים שבמעשה, שמחמתם ראה הרי"ף צורך להביא אותו, ונחזור על עיקרי הדברים.

זכריה מנבא שגם בגאולה העתידה (כאשר רוב הגויים יאמינו בא-ל אחד), עדיין תהיה לעם ישראל מעלה על פני הגויים מפני שעם ישראל עוסק בביאור התורה, ביאור שקשור ללב העליון שקשור לירושלים של מעלה'. וכאשר העמים שסובבים את ארץ ישראל רוצים להלחם ביהודים ששבו לארצם, מלחמתם היא בעצם על המעמד הרוחני העליון של עם ישראל. בנבואת זכריה (יב, נאמר: "הנה אנכי שם את ירושלים סף רעל לכל העמים סביב וגם על יהודה יהיה במצור על ירושלים: כלומר, בגאולה העתידה הגויים יילחמו נגד ירושלים (של מעלה') וגם אנשים מיהודה יילחמו נגד ירושלים (של מעלה'). כאשר העמים שסובבים את ארץ ישראל יבואו להלחם בעם ישראל, חברי הקבוצה שעוסקת במלחמות ירצו שחברי הקבוצה השניה שעוסקת בתורה, יבטלו מתורתם ויתגייסו לצבא ויעזרו להם במלחמתם בגויים. לפי המחשבה הגויית רק חיילים רבים שאוחזים בנשק גשמי מביאים לנצחון, מחשבה שכזו משתלטת מתחילה גם על היהודים שאוחזים בנשק הגשמי מחוץ לבית המדרש. והם דורשים מילומדי התורה (ישבי ירושלים של מעלה' = 'בני הישיבות') לסייע בידם, לעזוב את בית המדרש (ירושלים') ולהצטרף אליהם למלחמה נגד הגויים אויבי ישראל. והדרישה זו מתוארת במילים: "וגם על יהודה יהיה במצור על ירושלים".

אמנם בהמשך הקב"ה פוקח את עיניהם הרוחניות של היהודים הלוחמים, והם רואים כיצד לימוד התורה של 'בני הישיבות' מסייע בידם במלחמה הגשמית נגד הגויים. ודבר זה מתואר בהמשך הנבואה: "ביום ההוא נאם ד' אכה כל סוס בתמהון ורכבו בשגעון ועל בית יהודה אפקח את עיני וכל סוס העמים אכה בענרון: ואמרו אלפי יהודה בלבם אמצה לי ישבי ירושלים בדי צבאות אלהיהם: והתבאר, שזכריה מנבא שבאופן עקרוני תהילת הנצחון על הגויים צריכה להתחלק בשווה בין שני הצדדים שבעם ישראל, אלא שבני הישיבות מתנגדים לכך, ולדעתם כל התהילה מגיעה להם בלבד.

רשב"י הוא אחד מחכמי ירושלים של מעלה והוא מסכים עם זכריה הנביא, והוא רוצה להקנות את המתנות לשני הצדדים, הן לצד של אלו שעזבו את בית המדרש כדי להלחם בחרב גשמית, והן לצד של אלו שנותרו בבית המדרש ועוסקים בתורה. אך אנשי ירושלים של מעלה מסרבים לעזור לו.

אמנם מחוץ לירושלים של מעלה נמצאים ה'לוחמים', שהם אנשי אמת והם מוכנים לקבל את האמת של רשב"י, שהמתנות שמגיעות עבור הנצחון שייכות לשני הצדדים שבעם ישראל. לאלו שבצד 'צפון' ששם ה'שולחן' שמסמל את הצד הגשמי שבעם ישראל, ולאלו שבצד דרום ששם ה'ימנורה' שמסמלת את העיסוק בחכמה, ולכן הם מסייעים לרשב"י בהקנת המתנות. הקנת המתנות של רשב"י שקבעה 'הלכה למעשה' הצליחה, ומעתה גם אנשי ירושלים של מעלה מודים ששני הצדדים שבעם ישראל חולקים את הנצחון בשווה, הן אלו שמתמידים בלימודם, והן אלו שמבטלים מלימודם ויוצאים להילחם באויבי ישראל. אמנם עדין יש מעט מאנשי ירושלים של מעלה שסבורים שהשקפתו התורנית של רשב"י המירוני היא פגומה והוא שקול כ'מת'. אך מי שסבור שהמירוני נחשב ל'מת' נמצא בדעת מיעוט והוא מיוצג על ידי רבי אליעזר. מאידך, לפי דעת חכמים שהיא דעת הרוב – רבי שמעון המירוני הוא 'בריא', וההשקפה שלו היא 'השקפה בריאה'. הרי"ף רצה לפסוק הלכה למעשה כרמזים אלו, ולכן הביא את הברייתא בהלכותיו. גם המתנות של המירוני אומרות דרשני, וענין זה יתבאר לקמן.

המתנות של רבי שמעון המירוני

המירוני נתן לכל אחד מהזוכים "מאה צאן ומאה חביות", ובסך הכל הוא נתן 'מאתיים צאן ומאתיים חביות'. המתנות של המירוני נועדו לשלוח אותנו לכתוב ביחזקאל (מה, טו-יז)

"וְשֵׁה אַחַת מִן הַצֹּאן מִן הַמֵּאֵתִים מִמִּשְׁקָה יִשְׂרָאֵל לְמִנְחָה וְלַעֲוֹלָה וְלִשְׁלָמִים לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם נְאֻם אֲדֹנָי יְקֹוֹק: כָּל הָעַם הָאָרֶץ יִהְיוּ אֵל הַתְּרוּמָה הַזֹּאת לְנִשְׂיָא בְּיִשְׂרָאֵל: וְעַל הַנְּשִׂיָא יִהְיֶה הָעֹלֹת וְהַמִּנְחָה וְהַנְּסֻךְ בַּחֲגִים וּבַחֲדָשִׁים וּבִשְׂבָתוֹת בְּכָל מוֹעֲדֵי בַּיִת יִשְׂרָאֵל הוּא יַעֲשֶׂה אֶת הַחֲטָאֹת וְאֶת הַמִּנְחָה וְאֶת הָעֹלָה וְאֶת הַשְּׁלָמִים לְכַפֵּר בְּעַד בַּיִת יִשְׂרָאֵל:"

הנשיא יקבל מכל אחד מעם ישראל "שֵׁה אַחַת מִן הַצֹּאן מִן הַמֵּאֵתִים", והוא ישתמש בתרומת הצאן כדי להקריב קרבנות במקדש. וכדי לרמז לכתוב הזה מספר המעשה שבסך הכל הקנה המירוני 'מאתיים צאן'. המירוני הקנה גם 'מאתיים חביות', וכך מרמז המעשה שצמד המילים "מִן הַמֵּאֵתִים", מתייחס גם למילים הבאות "מִמִּשְׁקָה יִשְׂרָאֵל", ויש לקרותו גם כך "מִן הַמֵּאֵתִים מִמִּשְׁקָה יִשְׂרָאֵל לְמִנְחָה". עם ישראל הצטווה להקריב עם כמה מקרבנות הבהמה גם 'מנחת נסכים' הכוללת יין שאותו מנסכים על המזבח והוא נקרא כאן "מִשְׁקָה יִשְׂרָאֵל". והנשיא יקבל מעם ישראל גם תרומה של חבית יין אחת מן המאתיים, כדי שיוכל ליטול מהן יין שאותו הוא ינסך על המזבח.

בתחילת הכתוב נאמר "וְעַל הַנְּשִׂיָא יִהְיֶה הָעֹלֹת וְהַמִּנְחָה...". כלומר הקרבנות והמנחה יבואו מהרכוש של הנשיא (והרכוש כולל את התרומות שהוא קיבל מעם הארץ), ובהמשך נאמר "הוּא יַעֲשֶׂה אֶת הַחֲטָאֹת וְאֶת הַמִּנְחָה וְאֶת הָעֹלָה וְאֶת הַשְּׁלָמִים לְכַפֵּר בְּעַד בַּיִת יִשְׂרָאֵל", כלומר הנשיא גם יקריב אותם בעצמו. והדבר תמוה, שהרי בתורה נאמר שרק הכהנים הם המקריבים את הקרבנות.

שאלה דומה ופתונה

שאלה דומה יש גם על המשך הנבואה. בהמשך מנבא יחזקאל גם על קרבנות מיוחדים שמקריב הנשיא בא' בניסן ובז' בניסן כדי לחטא ולטהר את המקדש, ועל קרבנות ונסכים מיוחדים שהוא מקריב בחג המצות ובחג הסוכות. בתלמוד (מנחות דף מה, א) כבר הקשו שקרבנות אלו וכן כמיות הנסכים אינם מתאימים לאמור בתורה, ורבי יוחנן אמר "פרשה זו אליה עתיד לדורשה". אולם רב אשי הסביר שאלו 'קרבנות מילואים' מיוחדים, וכן פסק הרמב"ם (הלכות מעשה הקרבנות ב, טו) שאלו קרבנות מיוחדים שיקריב הנשיא (המשיח) בתחילה בעת חנוכת המזבח ובשנה הראשונה של חנוכת המזבח, אך לא ינהגו לדורות. אך דברים אלו לא יתאימו לביאור הפרשיה הקודמת של "שֵׁה אַחַת מִן הַצֹּאן מִן הַמֵּאֵתִים", שם מנבא יחזקאל שהנשיא יקריב קרבנות בתמידות: "בַּחֲגִים וּבַחֲדָשִׁים וּבִשְׂבָתוֹת בְּכָל מוֹעֲדֵי בַּיִת יִשְׂרָאֵל הוּא יַעֲשֶׂה אֶת הַחֲטָאֹת וְאֶת הַמִּנְחָה וְאֶת הָעֹלָה...". וקשה שהרי רק הכהנים בני אהרון הם המקריבים קרבנות בתמידות.

רש"י נדחק לומר ש"הנשיא" שאמור בכתוב הזה הוא הכהן הגדול, והוא יקריב בתמידות את הקרבנות. אך רש"י חש שאין זה פשוטו של הכתוב ולכן הביא גם את פירושו של רבי מנחם (בן חלב) שהכוונה למלך, שהוא המשיח, שהוא פשוטו של הכתוב. ואמנם קשה שהרי רק הכהנים הם אלו שמקריבים קרבנות בתמידות. ונראה שעל פרשיית הקרבנות הקבועים האלו של הנשיא מסכים רב אשי עם רבי יוחנן, שהיא אינה כפשוטה, ואליה עתיד לדורשה. ונראה שגם רבי שמעון דרש את פרשיית הקרבנות האלו, והמעשה במירוני ובמאתיים הצאן והחביות מרמז לפירושו של רבי שמעון המירוני לנבואה הזו, וכפי שיתבאר לקמן.

מהות הקרבנות

הנביא ירמיהו (ז, כב-כג) מוכיח את ישראל: "כִּי לֹא דִבַּרְתִּי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם וְלֹא צִוִּיתִים בְּיוֹם הוֹצִיאִי אֹתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל דְּבַרִּי עֹלָה וְזָבַח: כִּי אִם אֶת הַדָּבָר הַזֶּה צִוִּיתִי אֹתְכֶם לֵאמֹר שְׁמַעוּ בְּקוֹלִי וְהִיִּיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי לְעַם...". וביאר הרמב"ם במורה הנבוכים (ג, לב), שמתחילה לא רצה ד' שיעבדו אותו באופן קבוע בהקרבת בעלי חיים או מנחות. אך כיוון שבני ישראל ראו שהגויים שסביבותיהם עובדים את פסיליהם באמצעות קרבנות, התקשו בני ישראל לקבל על עצמם עבודת ד' שלא באמצעות קרבנות. ולכן ציווה עליהם ד' להקריב לפניו בעלי חיים ומנחות. ואמנם לאחר שד' ציווה עליהם על הקרבת בעלי חיים לא תתבטל עוד דרך עבודה זו, כאמור בדברי הרמב"ם (הלכות מלכים יא, א): "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין...".

גם בתכנית הראשונית של ד' היו 'קרבנות', אך הם היו מסוג אחר, אלו היו 'מאמצים' שהשקיע האדם עבור ה'. ובדומה לכך אמר דויד בתהילים (סט, לא-לב): "אֶהְלֶלְהָ שֵׁם אֱלֹהִים בְּשִׁיר וְאֶגְדֹּלְנֹה בַתּוֹדָה: וְנִיטֵב לִד' מְשׁוֹר פֶּר מְקֹרן מִפְרִים: ". וביאר אבן עזרא ששירי ההלל ודברי התודה שיאמר דויד בפיו רצויים לפני ד' יותר מפר שיקריב כקרבן.

באופן דומה אמר דויד בתפילתו לאחר חטא בת שבע (תהלים נא, יט-כא): "זָבַחַי אֱלֹהִים רוּחַ נְשִׁבְרָה לֵב נְשִׁבְרָה וְנִדְבָה אֱלֹהִים לֹא תִבָּה: הִיטִיבָה בְּרִצּוֹנְךָ אֶת צִיּוֹן תִּבְנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם: אִזְ תַּחֲפֹץ זָבַחַי צֶדֶק עֹלָה וְכָלִיל אִזְ יַעֲלוּ עַל מִזְבִּיחַךָ פְרִים: ". המפרשים התקשו מה מקומם של פסוקי הסיום של הפרק שמדברים על שיקום ציון ועל בניית חומות ירושלים, שלאחריהם יחפץ ד' בהקרבת

פריס, ויש שביארו שלקראת סיום המזמור שרתה רוח הקודש על דויד וראה שבעתיד יחרבו המקדש הראשון והשני והוא התפלל על בנינם.

אמנם נראה שפסוקים אלו קשורים לחטא בת שבע, ומשום שדויד רואה ברוח קודשו, שיש 'ירושלים של מעלה' ויש בה 'מקדש של מעלה' ובו מקריבים את מעשיהם הטובים של אנשים ומעשים טובים אלו הם 'פריס (של מעלה)' שעולים על המזבח שבשמים. בעקבות חטא דויד נפרצו 'חומות ירושלים של מעלה', והמעשים הטובים שלו חדלו מלהיות מוקריבים למעלה. ודויד מתפלל שייבנו חומות ירושלים של מעלה, וה'רוח נשברה' שלו שהיא "זבחי אלהים" תתקבל שם לרצון. באופן דומה אמר כבר דויד (תהילים ד, ו): "זבחו זבחי צדק ובטחו אל ה'": וביאר שם רש"י: "זבחו זבחי צדק - הצדיק מעשיכם והרי אתם כמקריבים זבחים". ולכך כוונת דויד גם כאן במזמור על חטא בת שבע באומרו: "אז תחפץ זבחי צדק עולה וקליל אז יעלו על מזבחת פריס". דויד מבקש מד' שיקבל את תשובתו, ויבנה את 'ירושלים והמקדש של מעלה' שנפרצו בעקבות חטאו, ואז יתקבלו מעשיו הטובים ("זבחי צדק") שהוא רואה אותם בתור 'פריס של קרבן' על המזבח שלמעלה. עיקרון זה שנלמד מתוך מזמורי תהילים, שמעשים טובים מוקריבים לד' על המזבח שלמעלה ונמשלים לבעלי חיים שמוקריבים לה', הוא הביאור גם לנבואת יחזקאל, וכדלקמן.

הנשיא הוא הכהן הגדול שמקריב במזבח שבשמים

יש מעשים טובים שאדם מקריב עבור כלל ישראל, והם דומים לקרבן צבור שמקריבים בבמת צבור ששם הכהנים מקריבים עבור הצבור. והכהן שמקריב במזבח שבשמים את המעשים הטובים עבור כלל ישראל הוא הנשיא, שהוא המשיח.

המשיח הוא נשמה כללית שקיימת גם קודם שהיא מתלבשת במלך המשיח ממש שמנהיג את עם ישראל. והיא מתגלית דרך נשמות כלל עם ישראל. רעיון זה מופיע בשם הבעש"ט בספר מאור עינים (במדבר, פינחס):

"כמאמר הבעל שם טוב נבג"מ, שצריך כל אחד מישראל לתקן ולהכין חלק קומת משיח השייך לנשמתו, כנודע שאדם הוא ראשי תיבות: אדם דוד משיח. שקומתו של אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה - שהיו כלולין בקומת אדם הראשון כל הנשמות של ישראל, ואח"כ על ידי החטא נתמעטה קומתו. וכמו כן יהיה משיח קומה שלימה מכל נשמות ישראל כלולה מס' ריבוא כמו שהיה קודם החטא של אדם הראשון. על כן צריך כל אחד מישראל להכין חלק בחינת משיח השייך לחלק נשמתו עד שיתוקן ותכונן כל הקומה".

נשמת המשיח מעוררת את הנשמות הפרטיות של ישראל לעשיית מעשים טובים, ורעיון זה מובא בשם המגיד מקוזניץ' בספר באר יעקב חיים (רוטר, פרשת בראשית):

"כל התעוררות שאדם מרגיש בחייו, הן בתורה הן בתפילה, הוא מחלק המשיח שיש בכל הנשמות..."

אמנם מי שעומד מאחורי ההתעוררות לכל המעשים הטובים, הוא בורא העולם שהוא משפיע את רוח ההתעוררות הזו דרך נשמת המשיח. ויסוד זה מופיע בתרגום יונתן, וכדלקמן.

המשיח הוא צינור להעברת התעוררות מאת ה'

ישעיהו מנבא (כח, ה-ו): "ביום ההוא יהיה ד' צבא-ות לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר עמו: ולרוח משפט ליושב על המשפט ולגבורה משיבי מלחמה שערך: ". וזו"ל תרגום יונתן: "בעדנא ההיא יהי משיחא דד' צב-אות לכלילא דחזקא ולקתא דתושבחה לשאר דעמה: למימר קשוט דדיו לדיתבין בבית דינא למדון דין דקשוט ולמתן נצחנא לדנפקין בקרבא לאתבותהון בשלם לבתיהון: ". ויונתן מבאר שרוח ד' תפעל דרך נשמת המשיח שתהיה צינור שדרכו תעבור השפעת ד' לשאר עמו. והוא מסביר שם שהמשיח של ד' צבאות יהיה לכתר של שמחה ולכתר תשבחות לשאר העם, והוא יביא לפסיקת אמת לאלו שיושבים בבית הדין, וגם למתן נצחונות ליוצאים לקרב להשיבם לשלום לבתיהם.

כיוון שההתעוררות למעשים הטובים באה דרכו של המשיח, יש למשיח חלק במעשה, והוא יכול ליטול את החלק שלו מתוך המעשה ולהקריב אותו לפני ד' עבור כלל ישראל. וזהו קרבן תודה לד' שהרי ד' הוא ששלח ללבבות ישראל - דרך נשמת המשיח - את ההתעוררות למעשים הטובים.

וזה פשר דברי יחזקאל: "וְנָשָׂה אֶחָת מִן הַצֹּאן מִן הַמְּאִתִּים מִמִּשְׁקָה יִשְׂרָאֵל לְמִנְחָה וְלַעֲוֹלָה וְלִשְׁלָמִים לְכַפֵּר עֲלֵיהֶם נְאֻם אֲדֹנָי יְקֹוֹק: כָּל הָעַם הָאֵרֶץ יִהְיוּ אֶל הַתְּרוּמָה הַזֹּאת לְנִשְׂיָא בְּיִשְׂרָאֵל: ". יש מעשה טוב שנראה כמו "צאן" שמוקרב במזבח שבשמים, ויש מעשה טוב שנראה כמו 'חבית של יין' ("מִשְׁקָה יִשְׂרָאֵל") שמנסכים אותה במזבח שבשמים, והנשיא (משיח) נוטל אותם מעם ישראל ומקריב אותם במזבח שבשמים עבור כלל ישראל.

רעיון זה שההתעוררות למעשה הטוב באה מכוחו של הנשיא, מרומז במעשה במירוני שהיה בירושלים, שנתן 'מאה צאן ומאה חביות' לכל אחד ממקבלי המתנות, ונמצא שבסך הכל קיבלו שני הצדדים שבעים ישראל 'מאתיים צאן' ו'מאתיים חביות של משקה יִשְׂרָאֵל'. רבי שמעון משלב במעשה הזה את 'הנשיא' שביחזקאל ('מאתיים צאן'), וגם את תרגום יונתן לנבואת ישעיה. בתרגום יונתן לנבואת ישעיה מבואר שרוחו של המשיח מתגלית באופן שווה, הן דרך עמלי התורה היושבים לדון דין אמת והן דרך הלוחמים שנלחמים מלחמה גשמית - (ולמתן נצחנא לדנפקין בקרבא לאתבותהון בשלם לבתיהון: "). אולם בירושלים של מעלה יש מתנגדים למהלך הזה של הנשיא, והם לא רצו לסייע לרבי שמעון להקנות את המתנות. וענין זה יתבאר לקמן.

מעשה גשמי שהוא מעשה טוב.

רבי שמעון המירוני הנשיא הקנה מאה צאן ומאה חביות (של 'משקה יִשְׂרָאֵל') לצד אחד שבעים ישראל באמצעות 'צפונות' של בית הסלע שקנה מחוץ לירושלים, ובאמצעות 'דרומו' הוא הקנה מתנה דומה לצד אחר. הדרום מסמל את החכמה ואת הצד הרוחני שבעים ישראל, והוא כנגד האמור בתרגום יונתן בענין רוחו של המשיח שמפעמת בקרב דיני ישראל שפוסקים את דין התורה - ("למימר קשוט דדיו לדיתבין בבית דינא למדון דין דקשוט"). ואנשי ירושלים של מעלה מוכנים לקבל שהתעוררות לתורה והתעוררות לתפילה באים מכוחו של הנשיא (המשיח).

אך הצפון מסמל את הצד הגשמי שבעים ישראל, שם נמצא שולחן לחם הפנים שמסמל את הרדיפה אחר העושר, או יציאה מלחמה גשמית. הנשיא (המשיח) מחשיב גם את עזיבת בית המדרש והתגייסות לצבא מלחמה באויבי ישראל בתור 'מעשה טוב' שנחשב כ'צאן' שאפשר להקריבו במזבח שבשמים - (ולמתן נצחנא לדנפקין בקרבא לאתבותהון בשלם לבתיהון: "). ובדומה לאמור

בדברי אביגיל לדויד: "כי עשה יְעֹשֶׂה ד' לַאֲדֹנָי בַּיַּת נְאֻמָּן כִּי מִלְחָמוֹת ד' אֲדֹנָי נִלְחָם". הנשיא הוא זה ששלח את ההתעוררות הזו בלב אותו תלמיד ישיבה, ולכן יש לו חלק ביצאן הזה, והנשיא זכאי לקחת תרומה של "שָׁה אַחַת מִן הַצֹּאֵן" ולהקריבה בשמים לזכות עם ישראל. אך 'אנשי ירושלים של מעלה' אינם מוכנים לקבל שהתעוררות לצורך התגייסות למלחמה באה מכוחו של הנשיא (המשיח). ולכן הם לא היו מוכנים לסייע לו בהעברת המתנות.

אמנם כאמור לעיל, רשב"י לא ויתר להם, והוא הקנה את המתנות שלו באמצעות האנשים שמחוץ לירושלים של מעלה. הקנאת המתנות קבעה 'הלכה למעשה' והצליחה, ומעתה גם אנשי ירושלים של מעלה מודים ששני הצדדים שבעם ישראל חולקים את הנצחון בשווה, הן אלו שמתמידים בלימודם, והן אלו שמבטלים מלימודם ויוצאים להילחם באויבי ישראל. אמנם עדין יש מעט מאנשי ירושלים של מעלה שסבורים שהשקפתו התורנית של רשב"י המירוני היא פגומה והוא שקול כ'מת'. אך בברייתא מי שסבור שהמירוני נחשב לימתי נמצא בדעת מיעוט והוא מיוצג על ידי רבי אליעזר. מאידך, לפי דעת חכמים שהיא דעת הרוב – רבי שמעון המירוני הוא 'בריא', וההשקפה שלו היא 'השקפה בריאה'.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ג)

Quito, Ecuador

קייטו, אקוודור
תשרי, תשנ"ה

מתן הנחה בשכר-דירה לאברך כחלק מחישוב מעשר כספים

שאלה

מי שמשכיר דירה לאברך העוסק בתורה יומם ולילה, ובכוונה תחילה מוריד לו סכום מהשכירות ע"מ שתהיה יותר זולה, האם אפשר להחשיב את ההפרש הזה כמעשר כספים?

תשובה

יש שסוברים, שמחילת חוב לעני יכולה להיחשב למעשר כספים¹, ויש שסוברים שמעשר כספים צריך להינתן דווקא מרווח שכבר הגיע לידיו². על כן, לצאת ידי חובת כל הדעות, יתנה עם האברך ששכר-הדירה הוא מסוים, אלא שהוא מוחל על חלק מן הסכום בתורת צדקה, ואז מדין "הפוכי מטרטא למה ליי" יחשב ההפרש למעשר כספים לכל הדעות.

¹ שו"ת "מנחת יצחק" (ח"ה סי' לד פ"ס ח).

² שו"ת "ישכיל עבדי" (ח"ה יו"ד סי' ל) דלא חייב להפריש על דבר שאינו בידו, ואם כן לא נחשב ממון לעניין רווח, וממילא אין כאן נתינה של ממון מן הרווחים בפועל.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה" הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד. זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה